

Stěhování a poměšťování obyvatelstva v Československu

VLADIMÍR SRB — MILAN KUČERA
Ústřední komise lidové kontroly a statistiky

1. Úvod

Poměšťování (urbanizace) obyvatelstva je složitý proces, charakterizovaný odlišnostmi, resp. změnami ve způsobu života městské populace, v jeho sociální organizaci a sociální psychologii. Studium urbanizace se soustřeďuje na analýzu konkrétních populací z hlediska statického (průřezového) a na sledování její dynamiky. Na rozdíl od tohoto sociologického pohledu setkáváme se s pojmem „poměšťování“ i v demografii, kde poměšťováním obyvatelstva nazýváme proces růstu relativního zastoupení obyvatelstva městského typu v celkové populaci studovaného území. Jakému obyvatelstvu říkáme městské? Ačkoli je možná situace, že za městské obyvatelstvo můžeme považovat obyvatelstvo s určitými ekonomickými nebo kvalifikačními charakteristikami (povolání, určitý typ školního vzdělání ap.), obvykle se za ně považuje obyvatelstvo sídel městského typu. Určení znaků požadovaných pro sídlo, které má být označeno jako město nebo obec městského typu, přísluší obvykle vládním orgánům nebo nižším orgánům jí pověřeným. V zjednodušené situaci nebo tam, kde neexistuje oficiální klasifikace obcí na městské a venkovské, se užívá pro třídění obcí na městské a venkovské velikosti (počtu) obyvatelstva obcí jako jediné charakteristiky pro příslušný typ. Takovou hranicí pro třídění městských a venkovských obcí, mezinárodně dohodnutou v r. 1938, je počet 2000 obyvatelů v obci. Příslušné mezinárodní doporučení mělo sice na mysli 2000 obyvatelů soustředěných v hlavním sídlišti příslušné obce, avšak rozmanitost administrativní úpravy v různých státech vedla k tomu, že hranice počtu 2000 obyvatelů je většinou chápána jako hranice vztahující se na celou obec. Obce s počtem obyvatelů do 2000 jsou počítány jako venkovské obce, obce s 2000 a více obyvateli jako městské.

Členění obcí na městské a venkovské podle pouhého počtu obyvatelstva se však po-

važuje za přílišné zjednodušování. Žádá se, aby kromě počtu obyvatelstva bylo přihlédnuto i k dalším charakteristikám, jako je způsob zástavby, stupeň vybavení, charakter povolání obyvatelstva ap. Demografické statistiky zavádějí třídění demografických dat a populačních procesů stále častěji v členění na město-venkov, studium poměšťování patří k předmětu sociologie, denní praxe někdy žádá údaje odděleně za městské a venkovské obyvatelstvo apod. Všechny země Rady vzájemné hospodářské pomoci — s výjimkou ČSSR a NDR — mají vlastní klasifikace obcí, dělicí je na městské a venkovské, a mají tedy data o městském a venkovském obyvatelstvu. Československo a Německá demokratická republika užívají nadále členění obcí podle velikostních skupin, neboť stanovení hranice město-venkov podle kritérií z ostatních zemí je v nich mnohem problematičtější.

V Československu byla v letech padesátých vedena jednání o zavedení klasifikace obdobné, jako mají jiné státy země RVHP, avšak pro neujasněnost koncepce a smyslu takového třídění v ČSR byla jednání v r. 1955 zastavena. Iniciativa byla obnovena v souvislosti s přípravou sčítání lidu, domů a bytů v roce 1961, pro jehož zpracování byla připravena nová klasifikace obcí, spočívající na charakteristice každé jednotlivé obce, kde počet obyvatelstva byl jen jednou ze složek, o něž se klasifikace opírala.

Klasifikace bylo pro zpracování údajů ze sčítání lidu, domů a bytů k 1. březnu 1961 skutečně užito a hlavní data jsou publikována např. v Statistické ročence ČSSR a dalších pramenech. Podle ní bylo v r. 1961 v Československu 576 obcí městského typu a bydlelo v nich 6540 tisíc obyvatelů (47,6%). V českých krajích bylo městských obcí 457 s 5228 tisíci obyvatelů (54,6%), na Slovensku 119 obcí s 1312 tisíci obyvateli (31,4%). Klasifikace však nebyla prohlášena za oficiální, nebyla obecně přijata a užívá se jí jen *via facti*.

Porovnáme-li s tímto zpracováním data tříděná podle velikosti obce, kde pro rozlišení městských a venkovských obcí bereme zmiňovanou již hranici 2000 obyvatelů, zjistíme, že z hlediska velikostního kritéria by bylo v ČSSR více obcí a obyvatelstva městského typu. V celostátním úhrnu by podle tohoto třídění bylo 1047 městských obcí se 7905 tisíci obyvateli (57,5% — viz tab. 1). Znamená to, že klasifikace z r. 1961 je velmi přísná. Podle ní máme např. relativně méně městského obyvatelstva než Sovětský svaz i jiné země.

Kromě těchto dvou třídění existuje u nás ještě třetí klasifikace, navazující na označení místního národního výboru jako městský národní výbor. Tato klasifikace nabízí považovat za města, resp. obce městského typu jen ty obce, jejichž MNV byl krajským národním výborem podle zák. č. 65/1960 Sb. o národních výborech přiznán název Městský národní výbor. Podle seznamu sestaveného na základě evidence jednotlivých KNV k 1. listopadu 1964 existovalo u nás k tomuto datu 442 měst s 5082 tis. obyvateli podle stavu k 1. březnu 1961 (české země 346 obcí s 3858 tisíci obyvateli, Slovensko 96 obcí s 1224 tisíci obyvateli). Vzhledem k tomu, že právo na pojmenování Městský národní výbor není celostátně sjednoceno a KNV postupují případ od případu zcela nezávisle a nekoordinovaně, lze o této klasifikaci říci, že nevystihuje patrně podstatu problému.

Klasifikacím se právem vytýká i to, že klasifikují obce jako celek, místo aby třídily jednotlivá sídla (lokality). Avšak taková klasifikace bude vyžadovat mnohem podrobnější podkladové materiály, než jaké jsou dosud k dispozici.

Svůj rozbor poměšťování obyvatelstva jsme postavili na klasifikaci obcí podle velikostních skupin, protože za ně máme jednak dostatek retrospektivních dat v podstatě neovlivněných územními změnami, jednak nám za současného stavu připadá toto třídění nejvhodnější a z hlediska časového i nejsrovnatelnější. Neříkáme tím, že toto kladné zhodnocení má absolutní platnost. Pracuje se proto v současné době na vhodné klasifikaci navazující na klasifikaci z r. 1961, která se má stát i československým návrhem na unifikaci klasifikace město-venkov v zemích RVHP.

2. Struktura osídlení v Československu

Obtíže při vypracování návrhů na vhodnou klasifikaci obcí městského typu vyplývají ze zvláštností našeho osídlení. Nehledě k značným rozdílům mezi jednotlivými oblastmi a kraji (české země — Slovensko; průmyslové okresy — zemědělské okresy; průmyslový sever — zemědělský jih atd.), historický vývoj osídlení našich zemí vedl u nás k relativně husté síti menších sídlišť, navazujících na sídelní strukturu, k níž byl položen základ již za feudalismu a na níž mnoho nezměnil ani kapitalismus.

Počet obcí se neměnil dlouhá desetiletí. Např. v roce 1831 bylo v Čechách 11 951 vesnic, 277 městeček a 287 měst. V r. 1930 zde bylo 12 933 osad, které administrativně byly sloučeny v 8442 obcí. K většímu slučování obcí začalo u nás docházet teprve po roce 1945, a to nejdříve jako důsledek snížení počtu obyvatelstva některých obcí, později jako ekonomický stimul, resp. jako odraz nové koncepce zemědělské velkovýroby. Zrychlený proces slučování nastal kolem roku 1960 (v souvislosti s druhým krajským zřízením). K největším změnám však došlo v souvislosti s volbami v červnu 1964. Během roku 1964 se sloučilo mnoho set obcí s jinými, takže k 1. červenci 1964 bylo v Československu 10 744 obcí, z nich 7582 v českých krajích a 3162 v slovenských krajích.

Slučováním obcí vznikají obce větší jednak rozlohou, jednak lidnatější. Jestliže v r. 1930 připadlo na 1 československou obec o rozloze 8,4 km² 919 obyvatelů, v polovině roku 1964 byla rozloha obce 11,9 km² o průměrném počtu 1308 obyvatelů. Obce na Slovensku zůstávají i nadále o něco rozlehlejší a o něco lidnatější než obce v českých zemích.

Zvláštní charakteristikou našeho osídlení je, že při vysokém stupni industrializace (v r. 1961 bylo 33,8% obyvatelů závislých na průmyslu, ale jen 19,3% na zemědělství) i malé obce mají vysoký podíl průmyslového obyvatelstva. Tzv. čistě zemědělské obce, to je takové, které mají alespoň 50% osob činných v zemědělství, se u nás vyskytují stále řidčeji: v roce 1961 jich bylo v celostátním úhrnu pouze 5406 a bydlelo v nich 2080 tisíc obyvatelů (15,2%). V českých zemích bylo takových obcí 4065 s 1206 tisíci obyvateli (12,6%). České obce mající alespoň 200 obyvatelů mají už v průměru převahu nezemědělského oby-

vatelstva. Na Slovensku mají agrární charakter rovněž jen obce do 200 obyvatelů. V roce 1961 tam bylo obcí s nadpoloviční většinou činných v zemědělství 1341 a bydlelo v nich 874 tisíc obyvatelů (20,9%).¹

Rozdělíme-li obce z hlediska velikostních skupin na tři základní typy (venkovské do 2000 obyvatelů, malá města od 2000 do 9999 obyvatelů a města od 10 000 obyv.), získáváme z československých sčítání za 40 let představu o vývoji urbanizace od necelestých 20% obyvatelstva měst nad 10 000 obyvatelů v r. 1921 až skoro k hranici 33% v r. 1961.

Tab. 1. Obyvatelstvo Československa podle hlavních velikostních skupin obcí podle sčítání lidu 1921, 1930, 1950 a 1961

Velikostní skupina obcí	Počet obyvatelů v tisících				V procentech			
	1921	1930	1950	1961	1921	1930	1950	1961
Č e s k o s l o v e n s k o								
— 2 000	7 398	7 363	6 017	5 842	56,9	52,6	48,8	42,5
2 000—9 999	3 099	3 415	2 668	3 435	23,8	24,4	21,6	25,0
10 000+	2 506	3 220	3 653	4 469	19,3	23,0	29,6	32,5
Celkem	13 003	13 998	12 338	13 746	100,0	100,0	100,0	100,0
Č e s k é k r a j e								
— 2 000	5 519	5 427	4 093	3 840	55,1	50,8	46,0	40,1
2 000—9 999	2 316	2 513	1 769	2 121	23,1	23,5	19,9	22,2
10 000+	2 174	2 734	3 034	3 611	21,8	25,7	34,1	37,7
Celkem	10 009	10 674	8 896	9 572	100,0	100,0	100,0	100,0
S l o v e n s k é k r a j e								
— 2 000	1 879	1 936	1 924	2 002	62,8	58,2	55,9	48,0
2 000—9 999	783	902	899	1 314	26,2	27,1	26,1	31,5
10 000+	332	486	619	858	11,0	14,7	18,0	20,5
Celkem	2 994	3 324	3 442	4 174	100,0	100,0	100,0	100,0

Uvedená čtyři sčítání ohraničují dvě desetiletá období, jedno za kapitalistického státu, druhé za socialistické éry. Z dat vyplývá, že poměšťování v českých zemích má po válce asi stejné tempo jako před válkou. Válka o něco zpomalila urbanizační proces, resp. zpomalila relativní klesání počtu obyvatelstva v nejmenších obcích. Veliký vliv na to měl odsun, protože desítky obcí klesly pod hranici 2000 obyvatelů, takže se dostaly z hlediska použité klasifikace mezi venkovské obce. Na Slovensku, kde před válkou bylo poměšťování o něco pomalejší než v západní části republiky, došlo v období 1950–1961 k rychlému poklesu relativního zastoupení obyvatelstva v malých obcích vyváženému rapidním vzrůstem

obyvatelstva malých měst mezi 2000 až 10 000 obyvateli. Tempo růstu obyvatelstva v desetitisícových a větších městech bylo o něco pomalejší než před válkou. Taková je asi základní charakteristika populačního vývoje hlavních velikostních skupin obcí.

Z hlediska rozvoje socialistické společnosti nás zajímá především poválečný vývoj. Vycházíme při něm z dat za rok 1950. I když je tento rok dán především tím, že se v něm konal první poválečný census, je vhodný jako východisko i proto, že v té době došlo již k poměrné stabilizaci obyvatelstva, porušené velkými migračními

pohyby poválečnými. Pohyb sice neustal ani později, jak vidíme z údajů o vnitřním stěhování: v letech 1950–54 změnilo obec svého trvalého bydlíště 3099 tisíc obyvatelů (ročně průměrně 620 000 čili 4,9%), v dalším pětiletí se stěhovalo ještě 2179 tisíc obyvatelů, tedy 436 000 ročně (3,3%). Mírný úbytek vnitřní migrace od r. 1960 souvisel částečně i s tím, že následkem slučování obcí určitá část stěhování, dosud považovaná za migraci (změna obce trvalého bydlíště), přestala být považována za stěhování a není statisticky celostátně zjišťována. V letech 1960–63 se stěhovalo průměrně ročně 396 000 obyvatelů, tedy 2,9% ročně.

těchto obcí: v ČSSR 385 obyvatelů, v českých krajích dokonce jen 297, zato na Slovensku 652.

Tab. 2. Složení obyvatelstva podle základních velikostních skupin v letech 1950–1963

Rok ¹⁾	Úhrn obyvatelstva	Z toho v obcích podle počtu obyvatelů (v %)						
		do 2000	2000 až 4999	5000 až 9999	10 000 až 19 999	20 000 až 49 999	50 000 až 99 999	100 000+
Č S S R								
1950	12 338 450	48,8	14,2	7,4	6,1	6,7	2,9	13,9
1955	13 092 570	46,7	14,9	7,7	5,9	7,3	3,4	14,1
1961	13 745 577	42,5	16,4	8,6	7,2	7,2	4,0	14,1
1963	14 003 754	40,9	16,5	8,3	7,3	7,2	5,6	14,2
Č e s k é k r a j e								
1950	8 896 133	46,0	12,8	7,1	5,9	7,7	3,3	17,2
1955	9 365 969	44,8	13,4	7,0	5,9	7,7	4,0	17,2
1961	9 571 531	40,1	13,8	8,3	7,3	7,8	5,0	17,7
1963	9 699 037	38,5	13,8	8,0	7,5	7,2	7,1	17,9
S l o v e n s k é k r a j e								
1950	3 442 317	55,9	17,9	8,2	6,5	4,1	1,8	5,6
1955	3 726 601	51,5	18,4	9,7	5,7	6,2	2,1	6,4
1961	4 174 046	48,0	22,3	9,2	6,9	5,9	1,9	5,8
1963	4 304 717	46,4	22,4	8,8	7,0	7,2	2,2	6,0

¹⁾ I. III. 1950 přítomné obyvatelstvo, I. VII. 1955 bilancovaný nápočet, I. III. 1961 bydlící obyvatelstvo podle sčítání lidu, 31. XII. 1963 bilance.

Pro analýzu migrace se konečně rozeznává pohyb podle sedmi velikostních skupin obcí. První z nich představuje obce venkovského typu, poslední z nich velkoměsta. Pět vnitřních skupin představuje různé typy obcí městského typu od malých venkovských měst do hranice 10 000 obyvatelů, přes města mezi 10–20 000 obyvateli (mezi nimi je většina okresních měst) ke skupině větších průmyslových a administrativních středisek, jejichž vybavení je poměrně stejné úrovně a která dělíme ještě na dvě skupiny (do 50 tisíc a do 100 tisíc). Z tab. 2 vyplývá, že od roku 1950 přibývá relativně obyvatelstva ve všech obcích, které mají víc než 2000 obyvatelů. Nejrychleji z nich rostlo obyvatelstvo velkých měst mezi 50–100 000 obyvateli, a to hlavně rychlým růstem těchto měst v českých zemích (na Slovensku sem patří pouze Košice). Rychlý růst této skupiny měst a jejich obyvatelstva byl umožněn koncentrací bytové výstavby do řady z nich (Pardubice, Hradec Králové, Havířov, Karviná, Most, Teplice aj.).

Na Slovensku rostla nejrychleji skupina měst mezi 20–50 000 obyvateli. Patří sem především Banská Bystrica, Prievidza, Nitra a Prešov.

3. Růst měst a jeho složky

Obce rostou jednak přirozenou měnou svého obyvatelstva, jednak přistěhovalectvím. Město se považuje populačně za méně

aktivní než venkov, protože jeho přirozený růst je pomalejší. Ve větších městech někdy úmrtnost převažuje nad porodností a dochází k přirozenému úbytku obyvatelstva. Takový nepříznivý přirozený vývoj není způsobován jen nepříznivým věkovým složením (nadměrné zastoupení starého obyvatelstva), ale hlavně společenskými vlivy. Poměšťování populace se proto považuje za predispozici k denatalitním tendencím. Po druhé světové válce jsme takové tendence nepozorovali. Vysoká porodnost byla charakteristikou nejen venkova, ale i měst; zde však hlavně proto, že v rychle rostoucích městech žije větší procento obyvatelstva v reprodukčním věku. V letech 1950–54 byl přirozený přírůstek, měřený hrubým ukazatelem přírůstkivosti, ve čtyřech typech městských obcí vyšší než činil celostátní průměr. Jenom ve velkoměstech a městech mezi 10–20 000 obyvateli přibývalo obyvatelstva přirozenou měnou o něco pomaleji než odpovídalo průměru. Přitom v tomto období v českých zemích měla nižší než průměrné přírůstky jen velkoměsta. Na Slovensku byl vývoj odlišný: nižší než celoslovenskou přírůstkivost měla všechna města s více než 10 tisíci obyvateli. Nastal v nich totiž mírně denatalitní proces, charakteristický pro přirozený vývoj měst v určité etapě jejich vývoje. Přírůstky byly sice vysoké, ale nižší než na ostatním území.

V letech 1955–59, z nichž poslední dva

¹ Ze převaha zemědělského obyvatelstva je právě v nejmenších obcích. svědčí průměrná velikost

Tab. 3. Průměrný roční přírůstek obyvatelstva přirozenou měnou (v promile)

Období	Celkem	Z toho v obcích podle počtu obyvatelů						
		do 2000	2 000 až 4 999	5 000 až 9 999	10 000 až 19 999	20 000 až 49 999	50 000 až 99 999	100 000 +
Č S S R								
1950-54	11,1	11,5	12,5	12,0	10,9	12,4	12,5	7,1
1955-59	8,8	9,7	10,7	9,8	8,6	10,1	7,7	3,2
1960-63	6,6	7,0	8,5	8,1	6,7	8,1	7,7	1,3
Č e s k é k r a j e								
1950-54	8,6	8,6	9,7	9,2	9,0	11,3	11,9	5,6
1955-59	5,9	6,4	7,1	6,2	6,4	8,4	7,0	1,8
1960-63	3,9	3,8	4,8	5,4	4,4	6,5	7,2	0,3
S l o v e n s k é k r a j e								
1950-54	17,5	17,8	17,7	17,8	15,0	16,4	15,9	17,4
1955-59	16,2	16,8	17,1	16,5	14,1	14,5	12,0	12,1
1960-63	13,3	13,3	13,8	13,8	12,4	12,2	10,6	8,1

tři roky byly charakteristické značným snížením porodnosti v důsledku interrupčních předpisů z roku 1957, snížil se pod celostátní úroveň přirozený přírůstek čs. měst především ve větších městech s 50 až 100 tisíci obyvatelů. Vliv na to měly dvě skutečnosti: v tomto období bylo v rodinách, které se stěhovaly do měst, dosaženo již pravděpodobně plánovaného počtu dětí a kromě toho právě u nich docházelo ke zvýšení potratovosti. Katastrofální pokles přírůstku nastal ve velkoměstech, z nichž Praha a Plzeň měly v tomto období několik let dokonce přirozený úbytek obyvatelstva (v r. 1957-1963, resp. 1959-62). Ostatní tři velkoměsta měla po celé období větší počet narozených než zemřelých.

V letech 1960-63 došlo k mírné renesanci. Nejprve byl zastaven pokles porodnosti, v roce 1963 došlo dokonce k jejímu mírnému vzestupu směrem k dřívějším ukazatelům. Velmi významné pro celostátní vývoj bylo, že k vzestupu natality došlo právě v městech, tedy tam, kde začala poválečná denatalitní vlna nejdříve. V období 1960-63 jen velkoměsta zůstala úrovní přirozeného přírůstku pod celostátním průměrem. V českých krajích však vedle nich měly nižší přirozený přírůstek než zemský průměr ještě venkovské obce. Zatímco tedy v uvedených letech došlo v městech k mírnému zlepšení, na venkově pokračoval denatalitní proces a venkov se svým přirozeným vývojem dostal do podobné situace jako naše největší města. Ze značné části to bylo však způsobeno silnou emigrací mladého obyvatelstva z venkova do měst.

Analogický vývoj byl i na Slovensku; tam sice přírůstek obyvatelstva venkovských obcí převedený na 1000 obyvatelů není ještě pod celoslovenským průměrem, ale nemá k tomu daleko. Naproti tomu se však nezměnila situace měst od hranice 10 000 obyvatelů, která jsou všechna pod celoslovenským průměrem. V období 1960-63 pouze velké slovenské obce a malá slovenská města měla přírůstky nadprůměrné.

Z hořejších dat můžeme tedy uzavřít: v českých městech byl přirozený přírůstek obyvatelstva (s výjimkou velkoměst) poměrně příznivý - hlavně na počátku sledovaného období - a zajišťoval jejich růst v tempu o něco rychlejším, než bylo celkové přibývání obyvatelstva v českých zemích; slovenská města naproti tomu, i když relativní přírůstky přirozenou měnou v nich byly větší než v českých městech, měla celkové tempo přirozeného růstu pomalejší, než byl přirozený přírůstek na Slovensku; z hlediska celostátního pomalejší přirozený růst, než byl růst veškerého obyvatelstva, měla jen velkoměsta a v období 1955-59 i města s 50-99 000 obyvateli.

Přes toto zjištění vyplývá z bilančních ukazatelů, že přirozený přírůstek přispívá jen z určité části k růstu měst a zvyšování zastoupení městského obyvatelstva a že větší část celkového přírůstku představuje přistěhovalectví, resp. migrační přírůstek. Bilanční tabulka (tab. 4) je výsledkem přistěhovalectví i vystěhovalectví, takže neukazuje intenzitu celého objemu migrace, která je ve všech typech obcí velmi značná. Vždyť v období 1955-59 přistěhovalectví

Tab. 4. Migrační saldo podle velikostních skupin obcí

Období	Migrační saldo ¹⁾	Z toho v obcích podle počtu obyvatelů						
		do 2 000	2 000 až 4 999	5 000 až 9 999	10 000 až 19 999	20 000 až 49 999	50 000 až 99 999	100 000 +
Č S S R								
1955-59	- 3 937	- 211 336	8 331	21 462	53 173	61 100	22 318	41 015
	- 0,1	- 6,9	0,8	4,3	12,8	12,6	8,3	4,3
1960-63	- 4 208	- 276 870	- 10 800	33 560	48 690	79 390	49 520	72 300
	- 0,1	- 11,9	- 1,2	7,2	12,3	18,8	20,5	9,2
Č e s k é k r a j e								
1955-59	30 617	- 144 193	21 301	15 705	43 782	43 514	18 360	32 148
	0,6	- 6,9	3,3	4,8	14,7	12,4	8,0	3,9
1960-63	25 532	- 191 470	7 700	27 190	32 630	60 130	34 270	55 080
	0,7	- 12,5	1,5	8,6	11,5	19,8	16,5	8,1
S l o v e n s k é k r a j e								
1955-59	- 34 554	- 67 143	- 12 970	5 757	9 391	17 586	3 958	8 867
	- 1,8	- 6,9	- 3,6	3,3	8,0	13,0	9,9	7,1
1960-63	- 29 740	- 85 400	- 18 500	6 370	16 060	19 260	15 250	17 220
	- 1,8	- 10,7	- 5,2	4,2	14,3	16,3	44,5	17,0

¹⁾ V prvním řádku absolutní údaje, ve druhém relativní na 1000 obyvatelů ročně.

do měst představovalo ročně 3-5% bydlících obyvatelů a vystěhovalectví 2-4%. I v nejmenších obcích byl migrační pohyb velmi živý a představoval kolem 3-4% přistěhovalectví a 4-5% vystěhovalectví (v letech 1960-62 se např. do venkovských obcí přistěhovalo 392 tisíc obyvatel a 599 tisíc se vystěhovalo).

Analýzou tab. 4 zjišťujeme, že migrační růst našich měst byl zabezpečován v prvním

obyvatelstva do větších měst se bude dít i na úkor větších venkovských obcí, resp. nejmenších venkovských měst. Tento proces se na Slovensku již uskutečňuje; zřejmě však ztrácí své obyvatelstvo především velké zemědělské obce na jihu Slovenska.

Z porovnání celkového přírůstku obyvatelstva a jeho obou složek (přirozené a migrační) zjišťujeme, že při snížení natality

Tab. 5. Celkový přírůstek obyvatelstva na 1000 obyvatelů v ročním průměru

Území	Období	Celkem	Z toho v obcích podle počtu obyvatelů						
			do 2 000	2 000 až 4 999	5 000 až 9 999	10 000 až 19 999	20 000 až 49 999	50 000 až 99 999	100 000 +
Č S S R	1955-59	8,7	2,8	11,5	14,1	21,4	22,7	16,0	7,5
	1960-63	6,5	- 4,9	7,3	15,3	19,0	26,9	28,2	10,5
Č e s k é k r a j e	1955-59	6,5	- 0,5	10,4	11,0	21,1	20,8	15,0	5,7
	1960-63	4,6	- 8,7	6,3	14,0	15,9	26,3	23,7	8,4
S l o v . k r a j e	1955-59	14,4	9,9	13,5	19,8	22,1	27,5	21,9	19,2
	1960-63	11,2	2,6	8,6	18,0	26,7	28,5	55,1	25,1

uvedeném období (1955-59) pouze obyvatelstvem pocházejícím z nejmenších obcí, kdežto v druhém období se rezervoárem městského obyvatelstva stávají již i obce větší (od 2 do 4999 obyvatelů), především na Slovensku. Zjišťujeme, že proces vylidňování venkovských obcí se zintenzivňuje a proces poměšťování urychluje. V českých zemích se městské obyvatelstvo rekrutuje v obou obdobích jediné z venkovských obcí do 2000 obyvatelů, avšak v nejbližších letech nutno počítat s tím, že koncentrace

v šedesátých letech se urychlilo poměšťování vyšší intenzitou přistěhovalectví do měst, které v letech 1955-59 v městech od 10 000 obyvatelů představovalo kolem 57%, jejich celkových přírůstků a v období 1960-63 se zvýšilo v průměru na 66%. V českých městech tvořil migrační přírůstek na celkovém růstu měst podíl ještě větší, kdežto na Slovensku k tomu došlo až v období 1960-63.

Zastoupení městského obyvatelstva však roste nejen cestou přirozeného nebo mi-

gračního růstu. Zvyšuje se i administrativní cestou, např. slučováním obcí do větších a tím i lidnatějších celků. V letech 1961–1963 přibýlo v městech s 10 000 a více obyvateli 354 000 obyvatelů. Z toho 70 000 přibýlo přirozenou měnou (19,7%), 188 000 přistěhovalectvím, tj. přebytkem přistěhovaných nad vystěhovanými (53,2%) a skoro 96 000 přechodem obcí z nižšího typu do skupiny obcí s 10 000 a více obyvateli, tedy změnou klasifikace obce (27,1%), v tom částečně i v důsledku sloučení obcí.

4. Vylidňování malých obcí

Proces poměšřování je historicky spjat se stagnací, ev. vylidňováním malých obcí. Většina z nich ztrácí své obyvatelstvo vystěhovalectvím; jejich počet se snižuje slučováním obcí ve větší. V roce 1950 bylo v Československu s počtem do 2000 obyvatelů 13 994 obcí, v roce 1961 jich bylo 10 916. Těchto obcí tedy ubylo 22%, avšak obyvatelstva v nich jen o 3%. To znamená, že slučováním obcí se zvětšila průměrná velikost těchto nejmenších obcí ze 430 na 535 obyvatelů.

Tab. 6. Přirozený a migrační přírůstek obyvatelstva v obcích do 2000 obyvatelů

Ukazatel	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Č e s k é k r a j e									
Přiroz. přír. tis.	34,2	32,1	27,2	23,3	16,0	16,7	14,8	9,7	16,4
Migrač. přír. tis.	-11,0	-26,6	-30,5	-35,9	-40,2	-49,0	-49,8	-46,7	-45,9
Celk. přír. tis.	23,2	5,5	-3,3	-12,6	-24,2	-32,3	-35,0	-37,0	-29,5
Přiroz. přír. ‰	8,1	7,6	6,5	5,7	3,9	4,1	3,8	2,6	4,4
Migrač. přír. ‰	-2,6	-6,4	-7,3	-8,7	-9,8	-12,3	-13,0	-12,3	-12,2
Celk. přír. ‰	5,5	1,2	-0,8	-3,0	-5,9	-8,2	-9,2	-9,7	-7,8
S l o v e n s k é k r a j e									
Přiroz. přír. tis.	35,3	35,6	32,1	32,2	28,3	29,9	27,1	23,5	25,4
Migrač. přír. tis.	-5,5	-11,3	-12,2	-16,6	21,5	-21,0	-19,5	-21,7	-23,1
Celk. přír. tis.	29,8	24,3	19,9	15,6	6,8	8,9	7,6	1,8	2,3
Přiroz. přír. ‰	18,5	18,4	16,4	16,5	14,4	15,4	13,5	11,7	12,7
Migrač. přír. ‰	-2,9	-5,9	-6,2	-8,5	-11,0	-10,8	-9,7	-10,9	-11,6
Celk. přír. ‰	15,6	12,5	10,2	8,0	3,4	4,6	3,8	0,8	1,1

Sledujeme-li dlouhodobý vývoj celkového přírůstu, resp. úbytku obyvatelstva venkovských obcí v posledních letech, zjišťujeme, jak se v českých zemích počáteční přírůstek jejich obyvatelstva změnil v roce 1957 v úbytek, a to okamžikem, kdy migrační ztráta převýšila dosavadní vyšší přirozený přírůstek, a můžeme rovněž pozorovat, jak se tento proces vyvíjí na Sloven-

sku: celkové přírůstky obyvatelstva venkovských obcí se tam zvolna blíží k nule a v současné době jejich migrační ztráty patrně již převyšují přirozený přírůstek. Zvětšování každoročních migračních úbytků se na Slovensku netýká jen obcí do 2000 obyvatelů, ale postihuje také větší obce až do 5000 obyvatelů. To souvisí se strukturou těchto obcí na Slovensku: i velké slovenské obce mají dosud poměrně vyšší procento zemědělského obyvatelstva, než je tomu v českých krajích, takže socializace vesnice na Slovensku uvolňuje v přítomné době mnohem více zemědělského obyvatelstva pro průmyslová centra než v českých zemích. Relativní úbytek obyvatelstva malých obcí není však záležitost jen posledních několika let, nýbrž je to historický proces, který začal na počátku kapitalistické industrializace.

5. Formování obyvatelstva československých měst

Demografická statistika umožňuje svým tříděním dat o vnitřním stěhování analyzovat formování obyvatelstva našich měst migračním pohybem i v tom směru, že

víme, z jak velikých obcí do jak velikých obcí obyvatelstvo přechází. Z tohoto zpracování uvádíme jen bilanční data, a to pouze v československém úhrnu. Podrobné tabulky by byly příliš rozsáhlé, i když by ukázaly ještě další velmi zajímavé a důležité podrobnosti (např. rozdíl formování městské populace v českých a ve slovenských krajích ap.).

Tab. 7. Stěhování mezi velikostními skupinami obcí v letech 1955–59 (Data za ČSSR)

Velikostní skupina obcí ¹⁾	Celkem	Velikostní skupina obcí vystěhování						
		do 2 000 (1)	2 000 až 4 999 (2)	5 000 až 9 999 (3)	10 000 až 19 999 (4)	20 000 až 49 999 (5)	50 000 až 99 999 (6)	100 000 + (7)
Přírůstek (úbytek) stěhování v obcích vlevo z (do) obcí nahoře								
(1)	-209 726							
(2)	8 630	49 992	-49 992	-33 757	-38 601	-43 023	-18 970	-25 383
(3)	21 942	33 757	4 440	-4 440	-9 656	-16 535	-2 812	-7 919
(4)	53 380	38 601	9 656	3 434	-3 434	-5 255	-1 705	-5 881
(5)	61 753	43 023	16 535	5 255	934	934	-1 272	-2 027
(6)	22 531	18 970	2 812	1 705	1 272	73	73	-2 053
(7)	41 490	25 383	7 919	5 861	-2 027	2 053	2 301	
Přírůstek (- úbytek) stěhování v obcích vlevo - na 1000 obyvatelů								
(1)	-6,9							
(2)	0,9	5,0	-1,7	-1,1	-1,3	-1,4	-0,6	-0,8
(3)	4,4	6,8	0,9	-0,4	-1,0	-1,6	-0,3	-0,8
(4)	12,8	9,3	2,3	0,8	-0,7	-1,1	-0,3	-1,2
(5)	12,7	8,8	3,4	1,1	-0,2	0,2	-0,3	0,5
(6)	8,3	7,0	1,0	0,6	0,5	0,0	-0,0	-0,4
(7)	4,4	2,7	0,8	0,6	-0,2	0,2	0,3	-0,8

¹⁾ Velikostní skupiny odpovídají velikostním skupinám v hlavičce.

V období 1955–59 získaly obyvatelstvo stěhování všechny obce, pokud měly více než 2000 obyvatelů. Tento zisk na jedné straně a ztráta venkovských obcí na druhé straně představovaly 209 726 obyvatelů. Obyvatelstvo venkovských obcí posílilo všechny velikostní skupiny obcí v republice, absolutně nejvíce obcí v kategorii nejbližší, totiž obce od 2 do 5 tisíc obyvatelů. Rozložení ztrát nejmenších obcí nebylo však rovnoměrné, relativně nejvíce získá-

valy obce s 10–50 tisíci obyvatelů, nejméně velkoměsta.

Obce ve velikostní skupině 2–4999 obyvatel získaly v tomto období 8630 obyvatelů. Na jedné straně měly zisk 49 992 obyvatelů z venkovských obcí, ale ztrátu 41 362 osob ve prospěch ostatních obcí. Jejich obyvatelstvo posílilo nejvíce obce s 20–50 tisíci obyvateli.

Obce ve velikostní skupině 5–9999 obyvatel získaly celkem 21 942 obyvatelů.

Tab. 8. Stěhování mezi velikostními skupinami obcí v letech 1960–62 (Data za ČSSR)

Velikostní skupina obcí ¹⁾	Celkem	Velikostní skupina obcí vystěhování						
		do 2 000 (1)	2 000 až 4 999 (2)	5 000 až 9 999 (3)	10 000 až 19 999 (4)	20 000 až 49 999 (5)	50 000 až 99 999 (6)	100 000 + (7)
Přírůstek (- úbytek) stěhování v obcích vlevo z (do) obcí nahoře								
(1)	-206 633							
(2)	4 303	46 020	-46 020	-37 340	-36 823	-38 547	-20 009	-27 894
(3)	25 780	37 340	7 956	-7 956	-8 033	-16 044	-7 589	-10 701
(4)	37 824	36 823	8 033	3 675	-3 675	-6 282	-3 889	-5 670
(5)	59 022	38 547	16 044	6 282	3 756	-3 756	-2 382	-4 569
(6)	35 701	20 009	7 589	3 889	2 382	1 917	1 917	-3 690
(7)	52 609	27 894	10 701	5 670	4 569	3 690	85	
Přírůstek (- úbytek) stěhování v obcích vlevo - na 1 000 obyvatel								
(1)	-11,8							
(2)	-0,7	7,0	-2,6	-2,1	-2,1	-2,2	-1,2	-1,6
(3)	7,4	10,7	2,2	-1,2	-1,2	-2,5	-1,2	-1,6
(4)	12,9	12,6	2,7	1,3	-1,0	-1,8	-1,1	-1,6
(5)	18,5	12,1	5,0	2,0	1,2	-1,3	-0,8	-1,6
(6)	20,6	11,5	4,4	2,2	1,4	1,1	-0,6	-1,2
(7)	9,0	4,8	1,8	1,0	0,8	0,6	0,0	-0,0

¹⁾ Velikostní skupiny odpovídají velikostním skupinám v hlavičce.

Z obcí nejmenších získaly 33 757 obyvatelů, z obcí s 2–4999 obyvateli získaly 4440 obyvatelů, ale ve prospěch ostatních obcí ztratily 16 255 obyvatelů. Také ony posílily nejvíce obce s 20–50 tisíci obyvatelů.

Relativně největší bilanční zisk měly z vnitřního stěhování obce s 10–19 999 obyvateli (12,8 promile). Také u nich pozor-

rýchkoli obcí větších, se pro období 1960 až 63 ukázalo bez výjimky.

Data, která uvádíme v tabulkách 7 a 8, mohou být podkladem další analýzy vzájemných kombinací. Podrobná data (podle pohlaví a podle zemí) jsou publikována v pramenných dílech o pohybu obyvatelstva.

Tab. 9. Migrační přírůstky obyvatelstva podle velikostních skupin obcí a pohlaví 1955–59 a 1960–62

Vel. skup. obcí ¹⁾	ČSSR		České kraje		Slovenské kraje		Procento mužů		
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	ČSSR	ČK	SK
1955–59									
(1)	- 98 487	-111 239	-67 437	-75 076	-31 050	-36 163	47,0	47,3	46,2
(2)	5 304	3 326	10 758	10 909	- 5 454	- 7 583	61,5	49,7	41,8
(3)	10 676	11 266	7 842	8 369	2 834	2 897	48,7	48,4	49,5
(4)	25 510	27 870	21 180	22 791	4 330	5 079	47,8	48,2	46,0
(5)	29 826	31 927	21 217	22 960	8 609	8 967	48,3	48,0	49,0
(6)	10 533	11 998	8 905	9 722	1 628	2 276	46,7	47,8	41,7
(7)	16 638	24 852	13 658	19 006	2 980	5 846	40,1	41,8	33,8
(8)	-	-	16 123	18 681	-16 123	-16 581	-	46,3	46,3
1960–62									
(1)	-103 995	-102 638	-72 041	-72 546	-31 954	-30 092	50,3	49,8	51,5
(2)	- 1 330	- 2 973	4 615	3 715	- 5 945	- 6 688	30,9	55,4	47,1
(3)	13 199	12 581	10 454	10 547	2 745	2 034	51,2	49,8	57,4
(4)	19 307	18 517	13 390	12 565	5 917	5 952	51,0	51,6	49,9
(5)	29 376	29 646	22 464	22 461	6 912	7 185	49,8	50,0	49,0
(6)	17 747	17 954	12 522	12 499	5 225	5 455	49,7	50,0	48,9
(7)	25 696	26 913	19 655	20 179	6 041	6 734	48,8	49,3	47,3
(8)	-	-	11 059	9 420	-11 059	- 9 420	-	54,0	54,0

¹⁾ Viz vysvětlivky v tab. 7, resp. 8. Skupina (8) vyjadřuje stěhování mezi českými a slovenskými kraji.

jeme, že získaly obyvatelstvo ze všech obcí menších než jsou samy, kdežto samy poskytl své obyvatelstvo větším obcím.

Tato zákonitost, že obyvatelstvo menších obcí přispívá k růstu všech větších obcí než jsou samy, platila pro období 1955–59 s dvěma malými výjimkami: dvacetitisícová města ztratila své obyvatelstvo nejen ve prospěch všech větších měst, ale také ve prospěch měst ve skupině 10–19 999 obyvatelů, která v tomto období rostla nejprogresivněji. Ve prospěch těchto měst ztratila 2027 obyvatelů dokonce i velkoměsta (druhá výjimka).

Za druhé období (tříleté) byla absolutní ztráta obyvatelstva venkovských měst skoro stejná jako v letech 1955–59. V tomto období ztratily část svého obyvatelstva stěhování i obce s 2–4999 obyvateli. V prvním sloupci tab. 8 vidíme (viz v dolní polovině relativní čísla), že intenzita migračního zisku roste s velikostí obcí – s výjimkou velkoměst. Ztráty i zisky se zvětšily, došlo tedy k větší diferenciaci pohybu. Pravidlo, že všechny menší obce ztrácejí své obyvatelstvo ve prospěch kte-

řadit, že získaly obyvatelstvo ze všech obcí menších než jsou samy, kdežto samy poskytl své obyvatelstvo větším obcím. Charakteristické pro stěhování z malých obcí v letech 1955–59 bylo, že počet vystěhovaných žen byl vyšší než mužů: na 1000 mužů se stěhovalo 1129 žen, takže československá vesnice ztratila za 5 let o 13 000 žen více než mužů. Tento typ vystěhovalectví je typický pro období intenzifikace zaměstnanosti žen v průmyslu a v dalších nezemědělských odvětvích. V českých městech byl příliv žen, resp. jejich zastoupení mezi migračním přírůstkem tím vyšší, čím větší bylo město přistěhování. Na Slovensku této pravidelnosti nebylo. Nejvíce žen získala relativně Bratislava a Košice, rovněž desetitisícová města měla v saldu stěhování vysokou převahu žen.

Zcela odlišný obraz maskulinity stěhování poskytují data za období 1960–62: celkový počet mužů a žen, kteří odešli z venkova, se vyrovnal. S výjimkou obcí s 2–4999 obyvateli se vyrovnal i poměr pohlaví migračních přírůstků ve většině obcí městského typu. Znamená to, že pohyb mezi obcemi dospěl k určité rovnováze. Častěji se stěhovaly rodiny (v tomto územním rozčlenění nejsou příslušná data

bohužel k dispozici), snížila se migrace vysloveného emancipačního typu. S výjimkou obcí s 2–9999 obyvateli se také přiblížila maskulinita stěhování na Slovensku a v českých krajích. Proti období 1955–59

bylo obnoveno stěhování původního typu. Souvisí to také s tím, že na Slovensku dorůstají početně silné poválečné ročníky, které odcházejí ve své mužské části opět častěji do českých zemí za prací.

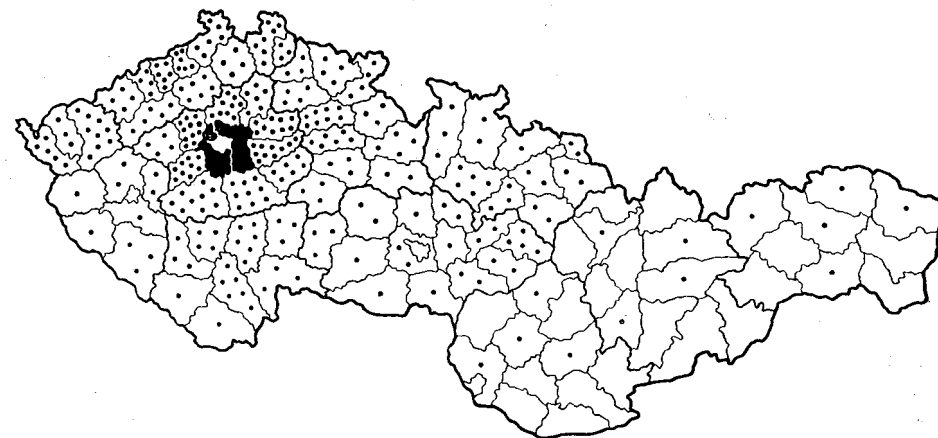
Tab. 10. Přistěhovalí do Prahy, Ostravy a Bratislavy 1961–63

Směr	Přistěhovalí v letech 1961–63			
	z velkoměst	ze sousedních okresů		
do Prahy	Plzeň	776	Praha-západ	4 421
	Brno	1 088	Praha-východ	4 388
	Ostrava	507		
	Bratislava	731		
do Ostravy	Praha	434	Opava	3 830
	Plzeň	56	Karviná	3 545
	Brno	486	Frýdek-Místek	2 890
	Bratislava	162	Nový Jičín	2 278
do Bratislavy	Praha	413	Bratislava-venkov	4 899
	Plzeň	32	Trnava	1 873
	Brno	210	Galanta	1 327
	Ostrava	112	Dunajská Streda	1 260

pozorujeme ještě jeden nový rys: zvýšila se maskulinita osob stěhujících se ze Slovenska do českých zemí (řádky 8). V tomto pohybu došlo v uvedených letech ke dvěma zlomům: vyrovnání pohlaví stěhujících se v letech 1955–59 navazovalo na dřívější vyšší stěhování mužů ze Slovenska do českých zemí, stěhování typické pro ekonomický typ vystěhovalectví. Následovalo období stěhování rodin. V letech 1960–63

6. Růst československých velkoměst

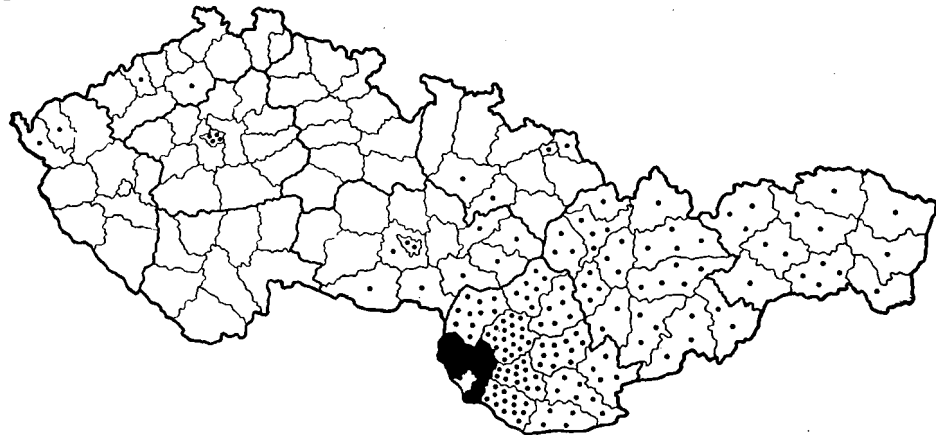
Naše velkoměsta (Praha, Brno, Bratislava, Ostrava a Plzeň) rostou v současné době stále více a více především přistěhovalectvím. Jejich přirozený přírůstek v letech 1955–59 představoval jen 42% celkového přírůstku, v letech 1960–63 klesl dokonce na 12%. Zvláště česká velkoměsta rostla v posledních letech pouze stěhováním.

Obr. 1. Přistěhovalí do hl. m. Prahy v letech 1961–1963 podle okresů: (Jeden bod = 100 obyvatelů přistěhovaných z okresu; z okresu Praha-východ se přistěhovalo 4388 obyvatelů, z okresu Praha-západ 4421 obyvatelů, z Plzně 776, z Brna 1088, z Ostravy 507, z Bratislavy 731 obyvatel.)

Za této situace nabývá na stále větším významu migrační pohyb. Proud obyvatelů přibývajících z venkova do měst roste. V letech 1955–59 se do našich pěti velkoměst přistěhovalo z obcí do 2000 obyvatel

V tomto článku nás zajímá především atraktivní okruh některých velkoměst. Vybrali jsme zde Prahu, Bratislavu a Ostravu. Praha získává své obyvatelstvo ze všech okresů republiky, nejvíce ze svého

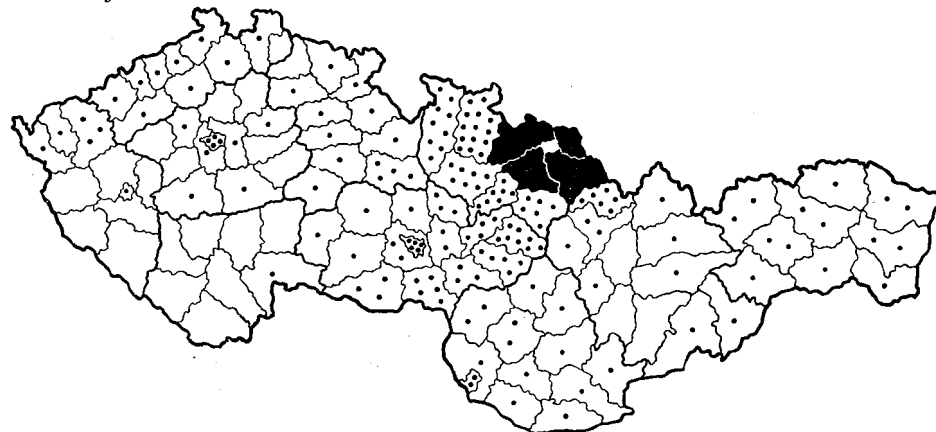

Obr. 2. Přistěhovalí do města Bratislavy v letech 1961–1963 podle okresů: (Jeden bod = 100 obyvatelů přistěhovalých z okresu; z okresu Bratislava-venkov se přistěhovalo 4899 obyvatelů, z okresu Trnava 1873 obyvatelů, z okresu Galanta 1327 obyvatelů a z okresu Dunajská Streda 1260 obyvatelů.)

81 153 obyvatelů, v letech 1960–62 příliv poklesl na 46 065 osob. Zpětným pohybem se z velkoměst do venkovských obcí vystěhovalo 55 770 obyvatelů, v letech 1960–62 jen 18 171 obyvatelů.

nejbližšího okolí, okresů Praha-východ a Praha-západ a ostatních okresů Středočeského kraje.

Bratislava, do které se v letech 1961–63 přistěhovalo 9403 obyvatelů, zís-

Obr. 3. Přistěhovalí do města Ostravy v letech 1961–1963 podle okresů: (Jeden bod = 100 obyvatelů přistěhovalých z okresu; z okresu Opava se přistěhovalo 3830 obyvatelů, z okresu Karviná 3545 obyvatelů, z okresu Frýdek-Místek 2890 obyvatelů a z okresu Nový Jičín 2278 obyvatelů.)

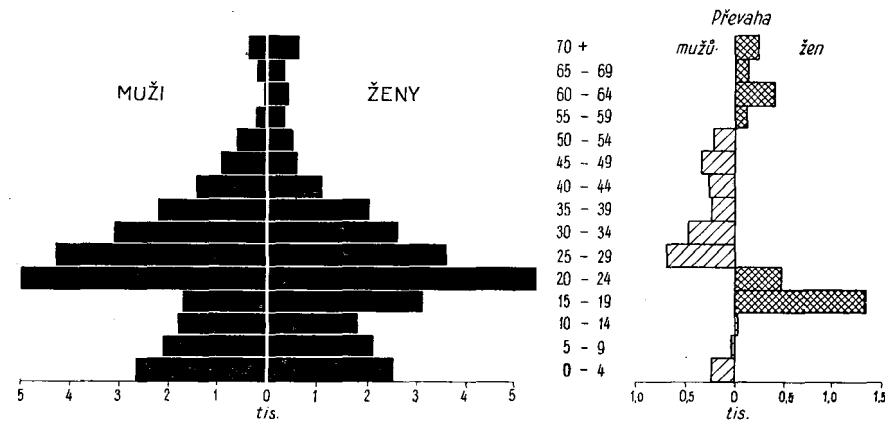
V letech 1955–59 odčerpala velkoměsta ostatním obcím v republice 41 490 obyvatelů, z toho 61% venkovským obcím a 39% menším městům. V období 1960–62 se přistěhovalectví zvýšilo na 52 609 obyvatelů, z nichž 53% pocházelo z obcí do 2000 obyvatelů a 47% z ostatních obcí.

kala je hlavně v okresech Bratislava-venkov, Trnava, Galanta a Dunajská Streda.

Ostrava, která v uvedených letech získala 14 179 obyvatelů přistěhováním, získala je především z okresů Opava, Karviná a Frýdek-Místek.

Podrobnější charakteristiku migračního

salda našich velkoměst v letech 1961–63 ve výši 53 727 osob poskytuje třídění podle pohlaví a věku. V bilanci je celkem vyrovnaný poměr mužů a žen, liší se však i nadále podle věku: ve stáří 15–24 let přibýlo podstatně více žen, ve věku do 54 let mužů, avšak většinu starších 55 let představovaly opět ženy. Pokud jde o věkové složení salda stěhování, téměř čtvrtinu činily děti do 15 let, 43% 15–29letí, 29% obyvatelstvo ve věku 30–59 let a pouze 3,5% osoby starší 60 let.

Obr. 4. Migrační přírůstek do velkoměst hl. m. Prahy, Plzně, Brna, Ostravy a Bratislavy v letech 1961–1963 (53 727 obyv.) podle pohlaví a věku a převahy mužů nebo žen podle věku.

Velkoměsta – a lze předpokládat, že v menší míře i ostatní města – tedy přitahují především mladé obyvatelstvo, velmi často mladé rodiny s malými dětmi. Významná je převaha žen v populačně neaktivnějším věku (snoubenky, mladé matky) a na druhé straně ve věku rozpadu rodin (ovdovělé babičky). Aktivní migrační saldo velkoměst i ostatních měst, umožněné větší bytovou výstavbou v posledních letech, hraje důležitou roli i v budoucí vlastní reprodukci měst tím, že zlepšuje věkové složení a dává tak předpoklady k vyšší porodnosti a rychlejšímu růstu obyvatelstva.

7. Závěr

Stěhování obyvatelstva je v současné době pro československá města významnějším formotvorným činitelem než jeho vlastní přirozená měna. Tento proces byl intenzivnější v českých městech než na Slovensku, kde však pozorujeme zejména v posledních letech rychlé vyrovnávání s českými kraji.

Demografické a společenské formování městského obyvatelstva v ČSSR je charakterizováno hlavně přesuny obyvatelstva z menších obcí do větších. V letech 1950 až 59 byly rezervou městského obyvatelstva pouze menší obce do 2000 obyvatelů, avšak v dalším období se jím staly i obce s 2–5 tisíci obyvateli, především zemědělské obce na Slovensku. Ukazatelé migračních přírůstků svědčí o tom, že obce určité velikostní skupiny získávají obyvatelstvo vždy z menších obcí než jsou samy,

absolutně nejvíce obyvatelstva přichází do měst přímo z nejmenších obcí. Část přesunů obyvatelstva do větších měst a do velkoměst probíhá pravděpodobně postupně, z malých obcí do středních a teprve později do větších měst, jak o tom svědčí data o stěhování do a z oblastí kolem velkých měst. Stěhováním se vytváří první generace nového městského obyvatelstva, zvláště v nových sídlištích žije vysoké procento dříve venkovského obyvatelstva.

V letech 1955–59 bylo přistěhovalectví do měst charakterizováno převahou žen v migračním přírůstku, v posledních letech se poměr pohlaví vyrovnal. Častější vystěhovalectví žen z malých obcí bylo umožněno menší vázaností k zemědělství a možností odchodu po sňatku, bylo také usnadněno zvýšenou kvalifikací mladých žen, které snadno našly práci v rostoucím průmyslu a službách. Ženy odcházející z malých venkovských obcí častěji než muži směřovaly především do velkoměst. Z analogie migračního salda pěti velkoměst lze soudit, že to byly velmi často

ženy v období před sňatkem nebo brzy po založení rodiny. Do měst se stěhuje převážně mladé obyvatelstvo, takže se tím buď zlepšuje dosavadní nepříznivé věkové složení městského obyvatelstva (s vyšším podílem starších osob), nebo rostou města s velmi mladým obyvatelstvem (Havířov, Ostrov nad Ohří). Tím se vytvářejí příznivé předpoklady pro budoucí vlastní reprodukci městského obyvatelstva.

Na druhé straně má tento charakter struktury a přistěhovalectví do nových sídlišť i stránku negativní: trvá nejméně jednu generaci, než se složení obyvatelstva v novém sídlišti připodobní ostatnímu okolí. Do té doby si zvláštní skladba tohoto obyvatelstva vynucuje určité nároky na skladbu služeb, jejichž charakter se časem nutně musí změnit, nároky na zvláštní skladbu pracovních příležitostí atd. Na základě zkušeností např. z Havířova, Ostrova nad Ohří, Dubnice a dalších větších celků se ukazuje účelnost regulace struktury přícházejících obyvatelů do nových sídlišť

z hlediska potřeb zajištění „rovnoměrnější“ skladby přírůstků, a tím i stabilizace přiměřenější struktury této městské populace.

Každoroční značné přesuny venkovského obyvatelstva do měst přispívají k urychlení změn struktury jak měst, tak venkovských obcí. Venkovské obyvatelstvo postupně stárne, městské obyvatelstvo se omlazuje: ve městech s malým migračním přírůstkem však stále nepříznivě narůstá složka staršího obyvatelstva, protože většina stěhujících se do měst směřuje do malého počtu prudce se rozvíjejících měst. Tím přestává být městské obyvatelstvo homogenním, obě skupiny měst se stále více a více liší nejen věkovým složením, ale i odvětvovou strukturou a vůbec celým životním stylem svého obyvatelstva.

Jaké důsledky měly vysoké přesuny obyvatelstva do měst, ukáže analýza rozdílů a změn struktury městského a venkovského obyvatelstva, která bude předmětem samostatné studie.

Některé otázky ideologického pohybu v NSR

MIROSLAV JODL
Filosofický ústav ČSAV

Sledovat hodnotový a ideologický pohyb v jakékoli společnosti po jistý časový úsek je problém neobyčejně obtížný a vyžaduje několikaleť práce celého vědeckého týmu. Proto také tato stať, která je součástí rozsáhlejší práce, přináší jen několik informací o takovém pohybu v NSR. V žádném případě nelze tedy v ní vidět globálnější obraz. Nicméně i taková informace je namístě, protože o hodnotový a ideologický pohyb v NSR se jako její sousedé zajímat musíme.

Podobně jako v první stati, uveřejněné v tomto časopise („Tönniesova dichotomie a její vztah ke koncepcím elity“, Sociologický časopis, 1965, 1), mi zde nešlo o to, podat zevrubný, ba dokonce ani stručně přehledný nástin teorií významných německých sociologů a sociálních filosofů, zaangażovaných na zmíněném tématu. Spíše jsem se snažil postihnout některé trendy, které zvýrazňují ideologický pohyb a vymykají se mezím akademického kabinetu; sociologia magna nemusí být vždy sociologia viva. Proto se čtenář v této stati setká s mysliteli nestejného řádu.

Hovořím-li už v názvu této stati o ideologickém pohybu, neznamená to, že bych všechna zjištění a koncepce zde uváděné chápal jako pouhé bezprostřední derivace skupinového zájmu. Kognitivní přínos některých takových zjištění a koncepcí je mimo diskusi. Sociologie je však věda společenská a neobejde se bez jisté ideologické optiky a ideologických preferencí. Takto chápána, stává se sociologie sama objektem sociologie, může sama sebe vidět ve vlastním zrcadle a může být sama viděna v zrcadle, které je jí nastaveno.

1

Konec druhé světové války znamená pro západní Německo počátek největší ideologické devastace, jakou znají dějiny evropského novověku. „Tisíciletá říše“ trvala dvanáct let. Za tu dobu prošlo Německo dráhou, která začíná obrovským mocen-

ským vzestupem a končí naprostým politickým a vojenským fiaskem. Odraz této rasantní křivky se nutně musel projevit ve společenském vědomí, ve sféře ideologie, hodnot a postojů. Na začátku nacistického období expanzivní ideologie společenského optimismu, výlučnosti a světového poslání německého národa, dravého vitalismu – na konci totální krach této ideologie, situace, kdy v troskách leží nejen města, ale i instituce a hodnoty, do té doby závazné a směřodátné.

Období ideologické devastace vykazuje několik výrazných typů postojů:

A Postoj dezintegrace společenských ideologických vazeb, vyúsťující v radikální individualismus. Známým projevem této roviny je heslo „ohne mich“.

B Postoj odporu vůči jakékoli ideologii – ideologický nihilismus.

C Postoj příklonu k náboženským hodnotám, které se po vystrízlivění z hnědého opojení zdály mnoha Němcům ztělesněním moudrosti, stability a pevnosti ve světě vyvráceném a rozvráceném. „Po porážce bylo všude v Německu slyšet volání po návratu ke křesťanským hodnotám“ (Ehrenstein). Stal se tedy opak než v jiných státech.

D Postoj účtování, revize, hledání viny: *Schuldfrage*. Je to postoj příznačný především pro inteligenci.

Některé z těchto postojů se váží a vytvářejí syndromy. Typ A se například mohl vázat s typem B, typ C se mohl vázat s typem D. Vlastní typy ideologické devastace v poválečném Německu jsou ovšem jen typy A a B; typ C představuje jisté řešení této devastace, stejně tak typ D, pokud nevede ve svých důsledcích k přijetí postojů A a B.

Trvání a intenzita těchto postojových typů byly různé. Nejkratší dobu trval typ D: průzkum poválečné západoněmecké literatury i publicistiky na toto téma ukazuje, že tyto postoje jsou velmi silné v prvních dvou až třech poválečných letech, pak slabnou a dohasínají na začátku padesátých